

Pas på de grønne kulturrelikter

PLEJEKULTUR. Planterne er både kulturhistorie og genressource, men skal de ofte truede arter bevares, må man slække på pænheden i de grønne kulturmiljøer

Kulturreliktpanter er lægeplanter og andre indførte dyrkede planter der ikke dyrkes mere, men har overlevet som levende fortidsminder. Planterne vokser tit ved gamle bebyggelser som klostre, kirker og borge hvor planterne oprindeligt blev dyrket. Og hvor det grønne udemiljø i dag tit holdes af grønne fagfolk. Derfor kan planterne også være en sag for dem, ikke kun for historisk interesserede botanikere.

Nordisk Genresurscenter har derfor med bidrag fra Nordregio og Naturstyrelsen udgivet vejledningen 'Kulturreliktpanter'. Den handler om hvad kulturreliktpanter er, hvorfor de bør bevares, og hvordan man plejer et område så de kan bevares.

Der er vel at mærke tale om indførte kulturplanter, ikke naturligt hjemmehørende planter. Derfor er plejen også anderledes end hvis man f.eks. vil skabe en blomstereng. Det basale er at man giver planterne plads og giver køb på det pæne tætklippede look.

Hammershus på Bornholm er et af de steder i Danmark der huser flest kulturreliktpanter. En af dem er læge-

oksetunge der før i tiden blev brugt mod depression og til at skabe feststemning ved at strø frøene i salen. Ved Hammershus kan man også finde bl.a. kalmus, havemalurt, lægekulsukker og havrerod. Botanikeren Bernt Løjtnant har opstillet en liste på knap 170 mulige kulturreliktpanter der er indført til Norden, og hvor mange i dag er truede. 51 af dem kan man finde ved Hammershus.

Med mange formål

Mange kulturreliktpanter er lægeplanter som navnene tit viser. Andre blev indført for at bruge dem til føde, reb, tøj, farvning og duft eller bare fordi de var flotte. Mange blev indført i middelalderen, ofte af klostre, men helt op til midt i 1900-tallet kan man tale om kulturreliktpanter.

I dag er de indførte, men senere opgivne planter kulturhistorie der fortæller om stedets og planternes tidligere anvendelse. De kan sammenlignes med andre historiske levn som kalkmalerier, bøger og bygninger. Skal historien støves op, kan man f.eks. lede i gamle billeder, litteratur og kort. Arkæologien kan også fortælle meget. Fra 1700-tallet ken-

des også artslistes og planteherbarier.

Men kulturreliktpanterne er også en genetisk ressource. De kan have bevaret egenskaber - til f.eks. medicin, fødevarer eller industri - som moderne typer af de samme arter ikke længere har. Og de har tilmed gennem tiden tilpasset sig de lokale klima- og vækstforhold.

Man skal være opmærksom på at der tit er indplantet nye planter i middelalderinspirerede haver uden viden om den forskel der er på gamle kulturrelikter og moderne planter. Her kan dna-undersøgelser fortælle hvor tæt en plante er på dagens planteskolevarer.

Ud over kulturhistorie og genressourcer bidrager kultur-

reliktpanterne også til den biologiske mangfoldighed. Den har vi en international forpligtelse til at bevare og udvikle, bl.a. gennem Rio-konventionen fra 1992.

Overlever på flere måder

Nogle indførte arter har haft let ved at sprede sig i naturen, f.eks. skvalderkål og ensidig klokke. De er i dag så almindelige at de ikke betragtes som kulturreliktpanter. Også arter som glat burre, almindelig katost og cikorie, spredes let, men betragtes dog af og til som kulturreliktpanter. De er dog ikke truede og kræver normalt heller ikke særlig pleje.

Andre indførte arter har været mindre konkurrencedygtige, men har alligevel kunnet overleve nogle steder efter at dyrkningen stoppede for op til flere hundrede år siden. De findes typisk i isolerede bestande i kulturpåvirkede miljøer. Det er dem vi normalt kalder kulturreliktpanter, og som vi skal passe på.

Hertil hører stauder eller løgplanter som f.eks. rød hestehov, nikkende fuglemælk og dorthealilje. Andre er en-årige som hjertebladet gåsefod og læge-hundetunge der sår sig selv år for år. Nogle har frø der kan ligge i dvale i jorden i århundreder og spire når den bare jord blottes, f.eks. skarntyde, opium-valmue og bulmeurt. Også vedplanter kan være kulturrelikter der overlever som rodsrud, f.eks. surkirsebær og kræge.

Utilgængelige steder

Det er som regel på de lidt mere utilgængelige steder at kulturreliktpanterne har overlevet, f.eks. bag stengærder og gamle mure, på stejle skrånninger og i grøfter. Her har driften med slåning og græsning - og konkurrencen fra andre plantearter - ikke været for hård. Nogle arter behøver dog også pletter med bar jord hvor deres frø kan spire. Også ved gamle kirkegårdsmure finder

RELIKT

■ Relikt kommer af det latinske relictum der betyder 'noget efterladt'.

■ Ifølge Den Danske Ordbog betyder relict 'noget specielt eller sjældent der er bevaret fra tidligere tider'.

■ I biologisk terminologi er relict en 'isoleret forekomst af en særlig type dyr eller plante der tidligere havde større udbredelse,' igen ifølge Den Danske Ordbog.



Ved Nylars Kirke har kulturreliktpanter fået lov til at passe sig selv ved muren. Foto: Foto: T.H Bjerregaard.

Ved Hammershus vokser bl.a. læge-oksetunge (Anchusa officinalis). En af de 51 kultur-reliktplanter registreret på stedet. Foto: T.H. Bjerregaard.



man ofte kulturreliktplanter, og i den jordfyldte kerne kan man finde gamle levende frø.

Det er tit på sydsiden af en mur eller skråning man finder kulturreliktplanterne. De er oftest varmekrævende, da mange af dem stammer fra Mellem- og Sydeuropa.

Hvis forudsætningerne ændrer sig på voksestedet, kan planterne let forsvinde, og næppe komme tilbage fordi bestandene er så isolerede. Risikoen er stor, bl.a. fordi kul-

turreliktplanter af historiske grunde oftest gror i kulturmiljøer nær mennesker. Hvis man f.eks. på en kirkegård går over til at klippe hele vegetationen som en plæne eller sprøjte alle kanter mod ukrudt, dør alle kulturreliktplanterne.

Før i tiden blev der gerne efterladt masser af hjørner og kroge hvor kulturreliktplanterne kunne vokse i nogenlunde fred. Det er blevet vanskeligere fordi driften af det grønne er blevet mere intensiv. Så i

dag er mange af arterne truede på deres eksistens.

Med i plejeplanen

For at redde kulturreliktplanterne er det ifølge vejledningen først og fremmest vigtigt at være opmærksom på dem og øge kendskabet til dem. Og det er bedst hvis de kan bevares på de steder hvor de kulturhistorisk hører til.

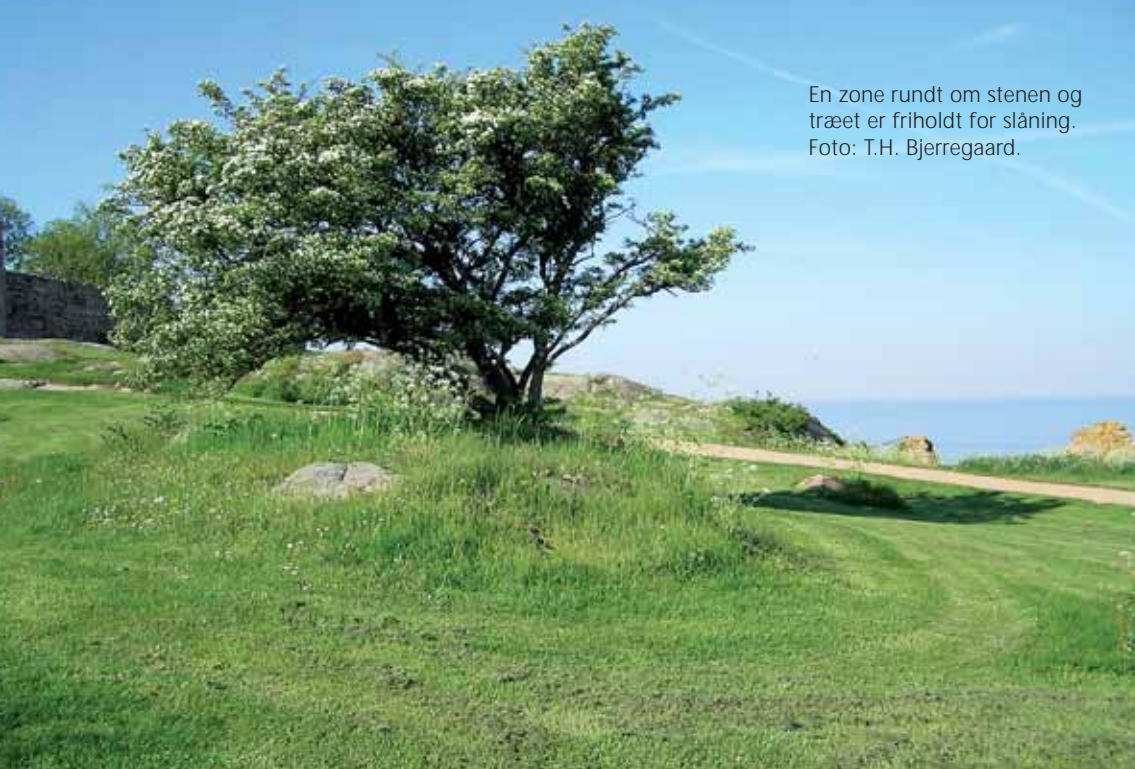
Grundlæggende er det småting der skal til. Man skal ikke slå vegetationen - eller man

skal gøre det på det rigtige tidspunkt. Man skal undlade herbicider. Og man skal hist og hist rode lidt i jorden så frø kan spire. Det er enkle krav som kan indarbejdes i en plejeplan. Når det gælder særligt truede arter, kan man gå et skridt videre og indsamle frø til genbanker.

„Vores råd er at forsøge at skabe en balance mellem plejen og reliktplanterne,“ hedder det i vejledningen. „Alt behøver jo ikke at blive plejet



Det gavner kulturreliktplanterne at man ikke bekæmper ukrudt langs muren. Foto: T. H. Bjerregaard.



En zone rundt om stenen og træet er friholdt for slåning.
Foto: T.H. Bjerregaard.

på samme måde. Det rækker ofte langt hvis man skaber tilstrækkeligt store zoner hvor kulturreliktpanterne er freddede. Ved man tilmed hvilke planter der findes på stedet, kan man tilpasse plejen til netop deres behov.“

Det anbefales at få fat i en kulturbotaniker til at afgøre hvilke arter der er. Nogle år efter at plejen er sat i værk, anbefales en ny gennemgang fordi der kan være vokset nye reliktpanter op som plejen skal tage hensyn til.

Den praktiske pleje

Der hvor kulturreliktpanterne skal bevares, skal de have plads og lov til at gro. Arealet skal ikke nødvendigvis slås, men træagtig opvækst skal fjernes.

Hvis man vil slå arealet, skal man sørge for at frøene af de ønskede arter først kastes på stedet. Enten slår man vegetationen efter frøkastning, eller også slår man efter blomstring og lader afklippet ligge et par uger til frøene er kastet. Slåningen bør ske med le eller krattrydder med trekantklinge så vegetationen slås af i hele strå så frøene kan modne. Så er det også lettere at fjerne afklippet som hø.

Når det gælder kulturreliktpanter er det dog ikke nødvendigt at fjerne afklippet og dermed udsulte jorden. Hvis man gør det, skal det være af andre grunde, f.eks. for at tage hensyn til de næringsfat-



Blomster af bulmeurt ved Hammershus. Foto: Lena Ansebo.



I Svaneke kan man inde i byen møde den sjældne jernurt (*Verbena officinalis*). Husejerne er gjort opmærksom på at urten vokser ved deres hus og vil passe på den. Foto: T.H. Bjerregaard.

tige overdrevsarter. Kulturreliktpanter er i det store hele næringskrævende arter.

Hvor brede skal de zoner ind mod mure, diger mv. være hvor man tager hensyn til kulturreliktpanterne? På Hammershus afgøres det af murens højde. Nogle steder kan zonen være flere meter bred hvis muren er høj eller man vil hindre folk i at komme for tæt ved en skrøbelig mur eller ved stejle skrænter. Andre steder er zonen ganske smal.

Græsning er også en mulighed, men reliktpanter tåler ikke for intensiv græsning, og slet ikke intensiv fåregræsning. Det kan også være besværligt med græsning i relativt smalle zoner.

Hvis arealet klippes som plæne, sprøjtes eller afsvides med gas, dør kulturreliktpanterne. De kan også tage skade af for meget fodgængerfærdsel. Det kan forebygges med stier der er slået i vegetationen. Desuden dæmpes kontrasten til det øvrige grønne område hvis plænen erstattes af højere græs eller får karakter af eng eller overdrev.

Vegetationen på stendiger skal passe sig selv, bortset fra at træopvækst skal fjernes. Ofte holdes vegetationen nede med hård hånd og sprøjtning. Det går ikke hvis man vil bevare kulturreliktpanterne. Hvis diget skal restaureres, bør man genbruge jordkernen der kan indeholde gamle frø. Er der ingen jord, anbefales det at tage jord fra nærområdet.

Har man overskud af jord hvor der kan være gamle frø, bør jorden genbruges andre steder eller bare spredes ud i nærheden så frøene kan spire. Hvis man vil tjekke hvilke planter der spirer, kan man f.eks. bruge jorden til et lille højbed.

Skal man anlægge en 'gammel' have, bør man ikke gøre det med moderne plantemateriale. Bedst er det at bruge kulturreliktpanter på stedet. Findes de ikke, bør man finde planter fra andre historiske lokaliteter eller genbanker. sh

KILDE

Anna Andréasson, Hans Guldager Christiansen, Tino Hjort Bjerregaard, Lena Ansebo (2013): Kulturreliktpanter. Levende fortidsminder og hvordan vi bevarer dem. Nordregio, Naturstyrelsen, Nordisk Genresurscenter 2013. www.nordgen.org.